

Kapitalisme, Socialisme en de belangrijkste drijfveren in de mens

► Pieter Frantzen

De USSR en meteen alle Oost-Europese socialistische landen zijn als een kaartenhuisje in mekaar gestort. In West-Europa hebben de sociaal-democratische partijen begrippen als structuurhervormingen en soepele planning uit hun programma – voor zover ze er nog een hebben – geschrapt. Bovendien nemen zij op regeringsvlak niet alleen deel aan het privatiseren van een toenemend aantal openbare instellingen, maar soms zijn zij ook de initiatiefnemers ervan.

Het kapitalisme, dat aangediend wordt als “mondialisatie”, mede geschraagd door de vooruitgang van de informatica, viert overal ter wereld hoogtij. Men komt zelfs tot de paradoxale toestand dat het in China, onder de politieke leiding van de Communistische Partij, met enthousiasme wordt ingevoerd. Lijsten van nieuwe Chinese miljardairs, die hun fortuin in een paar decennia verzamelden, verschijnen regelmatig in de kranten. Ondanks de toenemende sociale tegenstellingen in de meeste landen, wordt het kapitalisme nauwelijks in vraag gesteld. Al wat het onderneemt wordt superieur geacht t.a.v. het openbare initiatief. Zo worden zelfs het leger en de politie beveiligd door privé-firma's in verscheidene landen, waaronder België.

Bovendien wordt het beschouwd als het enig economisch stelsel dat met de “politieke democratie” in overeenstemming is, idee die overigens reeds vroeger en vooral in 1978 door de bekende Nobelprijswinnaar F. von Hayek voorop werd gesteld.¹

Naar ons oordeel kunnen voormelde feiten voornamelijk verklaard worden door de diepere drijfveren in de mens, waaraan de meeste sociale vordersers te weinig aandacht besteden.

Vooraleer deze aan de hand van de eigentijdse neuropsychologie beknopt te analyseren, wordt even stilgestaan bij de materialistische dialectiek van Marx en Engels, de hierop gebaseerde sovjet-

psychologie en de zienswijze van Hendrik de Man, ongeveer de enige sociaal-democraat die belangstelling had voor de “mobielen” van het menselijk handelen.

1. MATERIALISTISCHE DIALECTIEK VAN MARX EN ENGELS²

Volgens de materialistische dialectiek van Marx en Engels wordt iedere maatschappij gekenmerkt door een bepaalde productiewijze. Deze is het resultaat van een bepaalde stand van wetenschap en technische kennis, alsmede van een hiermede gepaard gaand ontwikkelingsniveau van de mensen die bedoelde wetenschap en techniek hebben verwezenlijkt en ermee werken. Zij vormen de “productieve krachten” in de maatschappij.

De productiemiddelen behoren steeds aan iemand toe. Iedere (jonge) arbeidskracht treedt toe tot een systeem gebaseerd op bepaalde eigendomsverhoudingen. Deze zijn kenschetsend voor de sociale verhoudingen, d.w.z. voornamelijk de klassenstructuur en de maatschappelijke instellingen (o.m. op politiek, juridisch en kerkelijk gebied) in hoofdzaak gecreëerd of aangepast door de leidende klasse(n).

De sociale verhoudingen, op hun beurt, zijn bepalend voor de ideologische superstructuur, zoals de filosofie, de godsdienst, de moraal, het sociaal-economisch denken, de wetgeving, de kunst, de kledij, het meubilair, de architectuur, kortom, hetgeen men courant de cultuur van een maatschappij noemt.

Alle voormelde macrosociologische grootheden staan met mekaar in verband en werken voortdurend onderling op mekaar in. Dat gebeurt niet slechts van “onder naar boven”, maar ook van “van boven naar onder”. Zo kunnen de literatuur, de wetgeving en het sociaal-economisch denken

M.a.w. beoogd werd een samenleving te creëren waarin het antagonisme “Ik” en “Zij” vervangen wordt door “Wij”. Wat ik doe voor anderen is voordelig voor de anderen én voor mezelf, alleen omdat en precies omdat het voordelig is voor de samenleving waartoe ik behoor en die ik dien.

Alhoewel de sovjetpsychologie rijk en verscheiden was, stond zij van bij de aanvang van haar ontwikkeling sterk onder de invloed van de materialistische dialectiek.⁶ Uiteraard ging de belangstelling voornamelijk uit naar de neuropsychologie en de geconditioneerde reflexen, temeer dat Nobelprijswinnaar Ivan Pavlov, reeds lang vóór de oktoberrevolutie baanbrekend werk op dit gebied had verricht.⁷

Samengevat, berustte de sovjetpsychologie, als wetenschap, op de volgende principes:⁸

1) Principe van de psychisch-fysische eenheid

Het psychische reflecteert iedere realiteit, die proefondervindelijk kan getest worden, m.a.w. de reële wereld.

De reflectie is echter geen zuivere weerkaatsing van de realiteit. Het psychische verwerkt de werkelijkheid en heeft dus een structurerende en oriënterende functie. Het ligt eveneens aan de basis van iedere individuele cognitieve en praktische handeling. (L.S. Vygotski, A.N. Leontiëf, P.P. Blonski)

2) Principe van de evolutieve eenheid van de psyche en van het organisme

De evolutie komt niet voor in een continue vorm, maar met graden of met sprongen, die van het kwantitatieve in het kwalitatieve overgaan, zoals in de kwantumfysica er b.v. een bepaalde accumulatie van energie dient voor te komen om een mutatie van verschijnselen mogelijk te maken. De resultaten van de evolutieve wijzigingen dienen beschouwd te worden als een eenheid in de tegenstellingen, die haar eigen karakteristieken heeft, terwijl zij bepaalde factoren van de these en de antithese bewaart.

Naarmate de psyche zich fylogenetisch en ontogenetisch ontwikkelt, verkrijgt zij nieuwe mogelijkheden, en zelfs de organische functies, vooral deze van het bewustzijn veranderen en evolueren sneller. Niet alleen de historische inhoud van de hersenen verandert, maar ook hun organisatie, hun structuur, ingevolge de voortdurende wisselwerking met de omgeving, in casu vooral de arbeidsverhoudingen.

Dat is het essentieel onderscheid tussen de menselijke psychologie en de zoöpsychologie, die

door de biologie wordt gedomineerd. (P.P. Blonski), A.N. Leontiëf)

3) Principe van het historische

Gedurende zijn lange evolutieve geschiedenis heeft de mens, dankzij het bewustzijn, de vormen van het sociaal leven, de regelen, de technieken, de gevoelens en de gedachten kunnen organiseren of ordenen. Deze, op hun beurt, reageren op het bewustzijn. De psychologie mag noch de biologische, noch de sociologische aspecten van de evolutie verwaarlozen; zij mag zich evenmin beperken tot een of andere van deze factoren, of tot hun optelling, omdat zij op de individuele of collectieve geschiedenis slechts tezamen en wederzijds invloed uitoefenen. De genetische psychologie van de mens verschilt van deze van het dier omdat het ontstaan van het bewustzijn, als reflectie van de externe realiteit, de automatische of passieve aanpassing ervan uitsluit, en diverse wetten verwekt, die verschillen binnen de maatschappelijke groepen of binnen de samenlevingen.

In de samenlevingen georganiseerd in klassen, vertonen deze wetten fundamentele verschillen, eigen aan de klasse waartoe ze behoren. Dat is de reden waarom de sovjetburger en de wetten van zijn geestelijke evolutie verschillen van burgers van andere culturen en van hun evolutieve wetten, zodat het mogelijk zou zijn een waarachtige sovjetpsychologie te ontwikkelen, in de zin van de dialectische psychologie met als object de nieuwe sovjetmens. (P.K. Anochin)

4) Het principe van de eenheid van de theorie en de praktijk

Volgens de sovjetpsychologen bestaat er geen “zuivere” psychologie, evenmin als een “zuivere” economie. Vele Westerse psychologen beweren dat ze de mens theoretisch benaderen om hem des te beter te kunnen analyseren, maar, aldus de sovjetpsychologen, in feite is dat het gevolg van een verkeerd filosofisch uitgangspunt.

De dialectische psychologie aanvaardt vele uitgangspunten van onderzoek, zowel in individueel als in groepsverband, maar steeds moet met de concrete maatschappelijke context rekening gehouden worden. Uitsluitend b.v. het intelligentiequotiënt of onveranderlijke karaktertrekken in aanmerking nemen, is een verkeerde benadering van de studie van het menselijk gedrag. (A.V. Petrovski)

5) Het principe van de eenheid van het bewustzijn en de handeling

Het bewustzijn ontstaat uit de actieve betrekking tussen het individu en de realiteit en is in staat de aard ervan weer te geven op een autonome wijze.

De bewuste ineenstrengeling van de kennis en de actie onderscheidt de mens van het dier en maakt van het menselijk bewustzijn iets onvergelijkbaars, iets historisch, ontstaan uit de voortdurende intelligente aanpassing van de mens aan de concrete realiteit.

De psychoanalyse en de Amerikaanse neuropsychologie worden verworpen, o.a. omdat zij de mens isoleren, zelfs abstraheren. (S.L. Rubinstein)

Uit de vijf voorgaande principes, waarop een indrukwekkend aantal onderzoeken en publicaties vooral in pavloviaanse zin zijn gebaseerd, werd o.m. geconcludeerd dat waar de instinctieve aspecten van de mens domineren, de maatschappij verantwoordelijk is.

Toegepast op de USSR en de andere op dezelfde leest geschoeide landen in Oost-Europa, die alle zonder enige noemenswaardige tegenstand in mekaar zijn gestort, kan derhalve besloten worden dat zij ofwel niet erin geslaagd zijn de tegenstellingen tussen de mensen weg te werken, ofwel dat deze door andere drijfveren worden gemotiveerd. Zelfs de herhaalde voorstellen tot grondige hervorming van het systeem, zowel op politiek als op sociaal en economisch gebied, o.m. uitgaande van de laatste secretaris-generaal van de Communistische Partij in de sovjetstaat M. Gorbatsjov, konden geen enthousiasme meer verwekken, ondanks driekwarteeuw opvoeding, structuurhervormingen, sociale verzekering, verhoging van de levensstandaard en culturele promotie in socialistische zin.⁹ Het bestaan van concentratiekampen en gebrek aan "vrije meningsuiting" kunnen deze passiviteit maar gedeeltelijk verklaren. De grote massa van de mensen wordt minder gedreven door "politieke vrijheid" dan door persoonlijke beweegredenen van diverse aard. Een uiting hiervan was bijv. dat bij de dood van J. Stalin meer dan

vier miljoen sovjetburgers, waarvan velen al wenen, vóór zijn lijkbaar defileerden.

Er moeten dus andere beweegredenen zijn in de mens die aanzetten tot handelen dan deze voortvloeiende uit de maatschappelijke context.

3. HENDRIK DE MAN

Op basis van een enquête onder de industriearbeiders in Duitsland en van zijn ervaring als politicus kwam de Man, lang vóór de ineenstorting van de socialistische staten, tot de conclusie dat de fundamentele neigingen in de mens wel enigszins door opvoeding en contextwijzigingen kunnen gewijzigd worden, maar uiteindelijk toch in hoofdzaak bepalend blijven voor zijn gedrag.

De toetreding tot het socialisme legde hij uit aan de hand van zijn 'schematische voorstelling van de gemoedsgesteldheid der industriearbeiders' (zie schema)¹⁰.

De Man onderstreepte dat voormeld schema geenszins op volledigheid berustte. Hij stelde o.m. vast dat bij de toenmalige stand van wetenschap het onmogelijk bleek de instincten te classificeren. Men kon alleen vaststellen dat bij elke mens een onbegrensde veelheid van instinctmatige neigingen voorkwamen, die op bepaalde prikkels emotionele processen verwekken, gepaard gaande met overeenkomstige wilprocessen.

De door de Man vermelde instincten komen heden ten dage nog steeds voor in de wetenschappelijke literatuur, zij het meestal onder andere benamingen. Aldus wordt het zelfwaarderingsinstinct thans meestal het streven naar macht of de drang om te domineren en het maatschappelijk beschermingsinstinct wordt o.a. het collectief altruïsme genoemd. Het kudde- en het verweringsinstinct worden nog steeds gebruikt. Nieuw

Schematische voorstelling van de gemoedsgesteldheid der industriearbeiders

Gemeenschappelijke psychische aanleg der reagerende mensen	Speciaal deel der instinctmatige aanleg die op de omgeving reageert	Gevoelscomplex dat uit deze reactie ontstaat	Compensatievoorstelling die overeenkomt met het gevoelscomplex
Gevoel van oorspronkelijke gelijkheid van rechten berustend op:	Verweringsinstinct en zelfwaarderingsinstinct	Gevoel van uitbuiting	Recht op volle arbeidsopbrengst
	Zelfwaarderingsinstinct in de werkplaats	Arbeidslusteloosheid, gevoel van onderdrukking	Vrijheid: recht op economische zelfstandigheid (werkgelegenheid) en menselijke waardering (arbeidsvreugde)
Christendom (gelijkheid van zielen) Feudalisme (sociale rechten en plichten) Democratie (gelijkheid van natuurrechten)	Zelfwaarderingsinstinct in het algemeen sociaal milieu	Gevoel van ongelijkheid van het maatschappelijk lot	Gelijkheid van politieke rechten en maatschappelijke mogelijkheden
	Verweringsinstinct en kuddeninstinct	Gevoel van samenhang en lotsgemeenschap	Solidariteit
	Maatschappelijk beschermingsinstinct	Gevoel van eschatologische verwachting van een gelukkiger toestand	Toekomstbeeld van een ideale maatschappij die met bovengenoemde voorstellingen overeenstemt

is dat bepaalde instincten thans min of meer in de hersenen kunnen gelokaliseerd worden.

De gemeenschappelijke aanleg – d.w.z. het resultaat van de wisselwerking tussen de mens en zijn omgeving – is ongetwijfeld veel gecompliceerder dan de drie door de Man vermelde maatschappelijke oorzaken. Ook hiervan was de Man zich bewust.

Desniettemin was het schema van de Man een nuttig uitgangspunt voor later wetenschappelijk onderzoek.

4. ENIGE EIGENTIJDSE WETENSCHAPPELIJKE OPVATTINGEN

Alan T. Wilson (Oxford) schat dat de meest recente gemeenschappelijke voorouder van alle menselijke groepen ca 125.000 jaar geleden leefde. Deze schatting is gebaseerd op een analyse van mitochondrisch DNA in de huidige populaties. Oorspronkelijk was de groep, die in Oost-Afrika leefde, zeer klein (ca 200 ... 1000 mensen). Zij is echter snel gegroeid, wellicht dankzij haar taalvermogen. Omwille van klimatologische factoren, is zij geëmigreerd en heeft zij alle andere populaties (Australopithecus, de Javamens, de Beijingsmens, de Boxgrovemens, de Neanderthaler, enz.) mettertijd verdrongen, omdat deze geen taalvermogen hadden.¹¹

In deze lange overlevingsstrijd ontwikkelde zich geleidelijk de menselijke hersenen. Uiteindelijk bestaan deze uit drie belangrijke bestanddelen: de hersenstam, het limbisch systeem en de neocortex, die respectievelijk gericht zijn op het behoud van het leven, het behoud van de soort, alsmede het voortbestaan van de cultuur en van de persoon.¹²

Aan de hand van de eigentijdse biologie, meer bepaald de neuropsychologie, kan geconcludeerd worden dat het menselijk gedrag in de loop der tijden – en nog steeds heden ten dage – voornamelijk bepaald wordt door het streven naar macht, de voortplanting, de cultuur en de religie.

1) Het streven naar macht

De maatschappelijke structuren zijn het gevolg van de productie- of eigendomsverhoudingen. Deze, op hun beurt, vloeien voort uit het streven naar macht dat in ieder individu min of meer aan-

wezig is en gecamoufleerd wordt door een fraseologie van paternalistische, humanistische, elitaire of religieuze aard.¹³

De fraseologie komt heden ten dage voornamelijk voor bij de grote aandeelhouders en de hogere kaders uit de privé-ondernemingen, d.w.z. degenen die belang erbij hebben dat hun macht behouden en zo mogelijk uitgebreid wordt. Door het feit dat zij ook de massamedia nagenoeg volledig in hun macht hebben en ook de cultuur, waaronder het hoger onderwijs, in belangrijke mate beïnvloeden, komt een paradigma tot stand dat goeddeels te hunnen bate is en waartegen moeilijk kan ingegaan worden.

De onzekerheid van het menselijk bestaan in een kapitalistische maatschappij en de natuurlijke angst voor de dood werken volgens H. Laborit eveneens het machtsstreven in de hand. Hij schrijft in dat verband:¹⁴

“Les sociétés contemporaines font un effort constant pour l’occulter car elle gêne leur finalité de

production de marchandises. On peut se demander si ce n’est pas un facteur important de l’établissement des hiérarchies. Quant on est préoccupé par sa promotion sociale on l’est moins par la signification de sa propre existence et l’on redevient plus efficace dans un processus de production. On peut se demander si celui qui réussit le mieux dans un tel processus, celui dont l’élévation hiérarchique est la mieux assurée, n’est

pas finalement l’être le moins humain, le moins conscient, le plus aveugle, je serais tenté de dire le moins “intelligent”, le plus automatisé, le plus satisfait, le plus gratifié par sa dominance, le moins inquiet, le véritable “imbécile heureux.”

De oorlog, ten slotte, is uiteraard gebaseerd op de drang tot domineren. De vooraanstaanden in de mekaar bevechtende landen trachten hun macht uit te breiden, resp. te behouden. Aangezien zij over de middelen beschikken om hun bevolkingen te conditioneren (massamedia, cultuur, onderwijs) maken ze het mogelijk dat de gewelddadige oorlog ontstaat.

Wat de ineenstorting van de socialistische landen betreft, lijkt aanneembaar dat de passiviteit van de grote meerderheid van de burgers, al dan niet lid van de Communistische Partij, mede het gevolg was van een jarenlange aliënantie voortvloeiende

Er moeten dus andere

bewegredenen zijn in de

mens die aanzetten tot

handelen dan deze

voortvloeiende uit de

maatschappelijke context.

uit een strakke bureaucratische hiërarchie op alle gebied: politiek, sociaal, economisch, wetenschappelijk, cultureel. Gedurende decennia had de bevolking geen kans gekregen zich te manifesteren, terwijl zij beseftte dat de naar voren gebrachte overwinningbulletins niet of slechts zeer gedeeltelijk met de realiteit overeenstemden.

2) De voortplanting

Volgens F. Jacob zou de finaliteit van een cel erin bestaan een andere voort te brengen.¹⁵

Ch. Darwin is van oordeel dat iedere cel een maximum ruimte tracht te bezetten. Daaruit leidt hij af dat ieder individu in competitie is met ieder ander, inclusief deze van dezelfde specie.¹⁶

A. Dauchin concludeert dat de productie van afstammelingen kan beschouwd worden als een tweede functie in dienst van de eerste: een tweede cel maken is geen doel op zichzelf, maar een middel. De geheugenfunctie van de erfelijkheid (het genetisch materiaal overgebracht van het individu naar zijn afstamming) kan aldus beter begrepen worden. Het geheugen dient om een maximum plaats in te nemen, quitte hiervoor anderen te verdringen of voorgangers te verdelgen.¹⁷

Dezelfde gedachtegang zou men kunnen volgen ter verklaring van het kapitalistisch stelsel.

Iedere onderneming probeert zich maximaal uit te breiden, eventueel ten koste van andere ondernemingen, ook in de eigen sector.

Zelfs grote aandeelhouders en vooraanstaande managers te hunnen dienste van multinationale ondernemingen trachten andere (multinationale) ondernemingen op te slorpen, soms zelfs als dat economisch minder verantwoord is. Met het sociaal aspect wordt hierbij zelden of nooit rekening gehouden.

Hun voortdurende betrachting om hun macht uit te breiden of te bevestigen, komt eveneens tot uiting in hun seksueel leven. Velen huwen achtereenvolgens met verscheidene vrouwen of houden er maitresses op na. Hun dikwijls voorkomende declaraties dat zij voortdurend strijd leveren omwille van hun nageslacht is niet alleen een uitdrukking van hun primair overlevingsinstinct, maar getuigt ook van narcisme. Zij beschouwen zichzelf zo interessant dat zij in hun nageslacht dienen voort te leven.

Voortplanting, zowel als streven naar macht, zijn de gevolgen van de duizenden jaren strijd die de mens heeft moeten leveren om te overleven.

3) Cultuur

E. O. Wilson (Harvard) is van oordeel dat er "epigenetische regels" bestaan, waardoor menselijke wezens honderden millennia lang hebben weten te overleven en zich hebben weten voort te planten.¹⁸

Epigenetische regels ontstaan door de voortdurende wisselwerking tussen de omgeving en de genen.

Deze wisselwerking bracht genetische veranderingen tot stand in de hersenen, in de zintuigen en in de endocriene systemen en zorgde o.m. voor persoonlijke verschillen. De generaties dienden immers in verschillende omstandigheden een kamp te leveren om te overleven. Tot deze verschillende omstandigheden behoren het klimaat, de waterdistributie, de voedselreserves, etc. enerzijds en de producties van vele geesten in onderlinge wisselwerking anderzijds.

De variatie tussen de individuen is dus in grote mate erfelijk. Individuen verschilden in de loop der tijden net als nu niet slechts in wat ze van hun cultuur leerden, maar ook in hun erfelijke aanleg om bepaalde dingen te leren en op specifieke manieren statistisch doorslaggevend te reageren.

De natuurlijke selectie bevoordeelde sommige genensamenstellingen boven andere en vormde de epigenetische regels, die de geërfde regelmatigheden van de mentale ontwikkeling zijn die de menselijke natuur bepalen.

Tot de oudste epigenetische regels behoort bijv. het Westermarck-effect dat incest blokkeert. Tot de recentere epigenetische regels (ca 100.000 jaren oud) behoren de snelle geprogrammeerde stappen waarlangs kinderen een taal verwerven en zich artistiek manifesteren.

De gen-cultuurevolutie is het onderliggende proces waaruit de hersenen zijn ontstaan en de kunst, net als later de wetenschap, is voortgekomen. Zij vinden hun oorsprong in de werkelijke wereld en reiken daarna naar alle mogelijke werelden.

Door de steeds groter wordende ontwikkeling ontstonden epigenetische algoritmen van de menselijke natuur. Het was noodzakelijk om die aangeboren programma's te handhaven voor de snelle verwerving van taal, seksueel gedrag en andere processen van mentale ontwikkeling.

Vanwege de traagheid van de natuurlijke selectie, die tot honderden generaties vergt om oude genen door nieuwe te vervangen, was er niet genoeg tijd voor de enorme hoeveelheid nieuwe details op te nemen die door de grote intelligentie bloot waren komen te liggen. Algoritmen konden worden opgebouwd, maar ze waren niet tal-

rijk en niet exact genoeg om automatisch en optimaal op iedere mogelijke gebeurtenis te reageren. De kunsten vulden het gat op. Vroege mensen vonden ze uit om door middel van rituelen en solidariteit macht te krijgen op hun omgeving en haar rijkdom. Zij ontleenden hun consistentie aan de door emoties bepaalde epigenetische regels – de algoritmen – van de mentale ontwikkeling.¹⁹ Heden ten dage, in onze kapitalistische context, vervullen de kunsten nog steeds deels deze primaire rol. De plastische kunsten bijv. kunnen ingedeeld worden in religieuze en wereldlijke werken. Beide strekkingen dienen in belangrijke mate om de macht en het aanzien van de bezitters te vergroten of te bevestigen. De kerken door aankoop van werken met een religieuze inslag, het wereldlijk koopkrachtig publiek door aankoop van werken met naam. De naam van de artiest primeert, vermits zijn werken duur kosten. Kenmerkend voor de artiesten met naam is eveneens dat zij iets “nieuws”, iets “individueels” hebben voortgebracht. Of hun kunstwerken schoon of lelijk zijn, getuigen van vaardigheid of stunteligheid of zelfs gewoon zinloos zijn, is van minder belang.²⁰

Terloops zij opgemerkt dat de epigenetische regels van E.O. Wilson goeddeels passen in de materialistische dialectiek van Marx en Engels, terwijl hij zich een paar keer negatief over het marxisme uitlaat en zelfs spreekt van de vele sociale vorsers die zich laten vangen in “de valkuil van het marxisme.”²¹

4) Religie

Reeds in de Oudheid dacht Lucretius dat de angst voor de dood het eerste is dat op aarde goden maakt.

Het belijden van een godsdienst berust op de aangeboren neiging zekerheid te scheppen.

Rituele handelingen zijn heel belangrijk. De oudste kunstuitdrukkingen houden verband met religieuze ceremoniën.

Het denken is emotioneel geladen. Mensen leggen ten onrechte een verband tussen gebeurtenissen en zij proberen de loop der dingen vervolgens te beïnvloeden.

De oorsprong van de godsdienst houdt verband met conditioneringswetten waaraan mens en dier onderhevig zijn en hun oorsprong vooral in het limbisch systeem te vinden zijn.²²

De rede is in staat te denken en te kiezen uit vele mogelijkheden, maar het gedrag gehoorzaamt aan andere wetten. Men zou kunnen denken dat de

rede godsdiensten produceert om de door diezelfde rede geschapen onzekerheid te verminderen.

De massagodsdiensten verstrekken zekerheid: zij verklaren de herkomst, de bestaansredenen en de bestemming van de mens.

Fanatisme en tribalisme gaan meestal gepaard met de plaatselijke godsdienst. Hoe minder ontwikkelde productieverhoudingen, des te fanatieker de primitieve volkeren mekaar bekampen. Op grond van heilige geschriften roeien zij mekaar uit. Aldus dienden de Israëliërs, volgens het Oude Testament, op bevel van God, het beloofde land te zuiveren van heidenen. “Van de steden dezer volkeren die u de Heere, uw God, ter erve geeft, zult gij niets laten leven, dat adem heeft.” (Deuteronomium 20:16) En meer dan 100 steden vielen ten prooi aan vuur en dood, vanaf Jozua’s campagne tegen Jericho tot aan Davids aanval op de oude Jebusitische vesting Jeruzalem.

Gelijkaardige gebeurtenissen doen zich heden ten dage op grote schaal voor in het Midden-Oosten, in Pakistan, in India, en dichterbij ons in Noord-Ierland, zonder te spreken van de steeds terugkomende golven van bomaanslagen.

Kerken die de bijbel letterlijk opvatten (bijv. de Southern Baptists in de VSA) tellen miljoenen aanhangers, terwijl meer verdraagzame godsdiensten (bijv. het remonstrantisme), of verenigingen die zich wijden aan vrijzinnige doelstellingen slechts enkele duizenden leden tellen. In verscheidene staten (zelfs in bepaalde staten van het land met het grootste aantal Nobelprijzen voor biologie in de wereld, de VSA) mogen nog steeds geen vragen over de evolutieleer op openbare examens gesteld worden.²³

Kortom, de mensen, ondanks dat ze leven in de “informatiemaatschappij” hebben nog steeds een behoefte aan heilige verhalen, omdat ze weigeren zich te onderwerpen aan de wanhoop van de dierlijke sterfelijkheid. Het overlevingsinstinct speelt hen ook hier parten, temeer dat ook het universitair onderwijs in zulke mate versnipperd (gespecialiseerd) is geraakt dat de overgrote meerderheid van de afgestudeerden wel een aantal bomen vrij goed kennen, maar geenszins het bos ontwaren. Wellicht nooit in de geschiedenis was de oppervlakkigheid zo groot als heden ten dage.

Dat de kerken mede behoren tot het establishment van nagenoeg iedere maatschappij waarin ze functioneren en meteen mede een dominerende invloed uitoefenen, is een belangrijk gegeven,

maar niet voldoende om de instandhouding van de religies te verklaren.

5. ENIGE BESCHOUWINGEN IN VERBAND MET DE HOOFDDRIJVEREN

Alle voormelde hoofddrijfveren – het machtsstreven, de voortplanting, de epigenetische regelen en de religie – zijn uitingen van het overlevingsinstinct en vinden hun oorsprong in de genen, waarvan de hersenen de meest perfecte uitgroei zijn.

In 1953 publiceerden J. D. Watson en F.H.C. Crick van het Cavendish Laboratory van de Universiteit te Cambridge (UK) een aannemelijk model van de atomen in DNA-moleculen. Sedertdien kon het menselijk genoom in kaart worden gebracht en werden talloze studiën in verband met de genen gepubliceerd.

Hieruit blijkt o.m. dat op zuiver wetenschappelijke grondslagen de oude controverse over erfelijke factoren versus omgevingsfactoren bij de ontwikkeling van mensen is beslecht ten gunste van de erfelijke factoren. Volgens J. Maddox is dat zeker een illusie, want het zal niet lang meer duren vooraleer ook de externe invloeden op de genen op een wetenschappelijke wijze in kaart zullen kunnen gebracht worden.²⁴ Inmiddels blijft de vraag, aan welke drijfveer de in de loop van de geschiedenis talloze voorkomende acties en hieruit voortkomende regelen ten bate van een groep van de bevolking of de ganse samenleving zijn toe te schrijven.

Volgens W. D. Hamilton zouden er bij insecten allelen bestaan die het altruïsme ten voordele van de groep verwekken.²⁵

Hierop voortbouwende heeft de Amerikaanse politicoloog R. Axelman een theorie opgebouwd waarin de moraal een middel is om de reproductie op lange termijn te bevorderen. Het coöperatief handelen berust op een “donnant-donnant”.²⁶

De fysioloog H. Selye spreekt van “altruïstic egoïsm” om bijv. sociale wetten, stakingen, e.a. gemeenschappelijke initiatieven te motiveren. “Altruïstic egoïsm” is dus maar een andere vorm van het individuele struggle for life-instinct.

Volgens A. V. Petrovsky gaat dat niet op omdat²⁷:

1) De “struggle for life” alleen geldt voor de dierenwereld en dus niet met het probleem egoïsme-altruïsme in verband kan gebracht worden.

2) De feiten aantonen dat de maatschappij, te allen tijde, bestaat uit conservatieve en progressieve krachten. In een maatschappij zonder economische, sociale, ideologische en andere tegenstellingen kan een gemeenschappelijke gedragscode voor iedereen tot stand komen.

3) Het altruïsme als vorm van collectieve overleving in de dieren- of plantenwereld kan verdeeld worden, niet in een menselijke maatschappij met ontwikkelde sociale leefgewoonten en -structuren.

Deze zienswijze lijkt discussieerbaar.

De XXste eeuw werd gekenmerkt door twee wereldoorlogen en talloze oorlogen van geringere omvang. Hierbij vielen tientallen miljoenen doden en honderden miljoenen gekwetsten. Concentratiekampen kwamen op grote schaal voor, zowel in de socialistische als in de fascistische staten. Een minderheid buite de grote meerderheid van de wereldbevolking uit. In de niet socialistische landen – ook de economisch meest ontwikkelde – bestond er een bitterharde strijd om een betrekking te vinden en vervolgens

om deze te behouden en om de hiërarchische ladder te beklimmen. De concentratie van de ondernemingen, waarbij de grotere en sterkere de kleinere en zwakkere opsloren, was schering en inslag. Openbare diensten werden op grote schaal geprivatiseerd, ook dikwijls ten bate van een minderheid en ten nadele van de gemeenschap. Beweren dat struggle for life in de mensenmaatschappij niet voorkomt, stemt bijgevolg geenszins overeen met de werkelijkheid.

Blijft het probleem van het “collectief altruïsme”, “sociaal beschermingsinstinct”, of hoe men het ook wenst te noemen.

H. Laborit is formeel: in de hersenen is er geen spoor van altruïsme, van liefde.

“Il n'existe pas d'aire c'r'brale de l'amour. C'est regrettable. Il n'existe qu'un faisceau du plaisir, un faisceau de la réaction agressive ou de fuite devant la punition et la douleur et un système inhibiteur de l'action motrice quand celle-ci s'est montrée inefficace. Et l'inhibition globale de tous ces mécanismes aboutit non ... l'amour mais ... l'indifférence.”²⁸

In 1996 waren al meer dan 100 overerfelijke ziekten zodanig gekoppeld aan bekende allelen dat prenatale diagnose mogelijk is. Bovendien kunnen bepaalde allelen en zones in de hersenen in verband met voormelde hoofdbewegredenen gebracht worden. Van altruïsme schijnt er echter voorlopig geen spoor te bestaan, noch in de genen, noch in de hersenen.

Volgens H. Laborit zou er achter ieder zgn. altruïstisch initiatief in hoofdzaak niet vervulde neigingen om te domineren, of een inefficiënte revolutie tegen de ondergane aliënering, of het zoeken van een narcistische voldoening, te vinden zijn. Onnodig het bestaande systeem omver te gooien want onmiddellijk komt er een nieuw systeem in de plaats, met een nieuwe hiërarchie en een nieuwe strijd om de macht. De drang om te domineren belette dat tot op heden een harmonische samenleving tot stand kwam.²⁹

H. Laborit lijkt te pessimist in zijn beoordeling te zijn. Indien men bijv. het levenswerk van H.P.G. Quack "De socialisten, Personen en Stelsels" (in zes delen) leest dan constateert men dat er in de loop van de geschiedenis sedert de Oudheid tot op heden toch enigen per generatie zich voor de sociale vooruitgang hebben ingezet, soms ten koste van een moeilijk bestaan en zelfs van hun leven.³⁰ Hetzelfde geldt voor geleerden die de wetenschap vooruithelpen tegen de gevestigde bekrompenheid en belangen. Zonder de enen en de anderen zou de huidige maatschappij er ongetwijfeld anders uitzien. Er moet wel vastgesteld worden dat de grote massa meestal passief de gebeurtenissen onderging en voormelde sociale hervormers of geleerden uitzonderingen waren. De verklaring van hun uitzonderlijk gedrag moet waarschijnlijk gezocht worden in de "epigenetische regels", d.w.z. voor ieder van hen de samenwerking tussen hun genen en de concrete omgeving waarmee ze geconfronteerd werden, die, indien J. Maddox het bij het rechte eind heeft, wellicht in een nabije toekomst in kaart zullen kunnen gebracht worden.

6. ENIGE BESLUITEN T.B.V. DE PRAKTIJK

H. Laborit stelt t.a.v. het in linkse middens zeer verspreide "liberté, égalité, fraternité", de streefdoelen "conscience, connaissance, imagination."³¹

Bewustzijn van de determinismen, kennis van hun mechanismen, imaginatie die toelaat ze naar best vermogen te gebruiken ten voordele van de

overleving van de mens op de planeet. Bewustzijn en kennis zijn de bases van de tolerantie en deze staat zeer dicht bij de broederlijkheid.

Van de imaginatieve inspanning zal misschien op zekere dag de complementariteit voortvloeien. Een "complementair" geheel heeft geenszins gelijkheid noch vrijheid nodig, vermits het noodzakelijk is voor de realisatie van een groter geheel waarin de antagonismen en de dominerings verdwijnen.

Concreet stelt hij voor dat ieder mens tussen 17 en 65 jaar dagelijks ten minste over twee uur tijd zou moeten beschikken om informatie op te doen. Deze zou van tweeërlei aard zijn: technisch en algemeen vormend.

In kapitalistisch verband bestaat er belangstelling voor technische doch nauwelijks voor algemene vorming. Dat geldt trouwens ook meer en meer voor het academisch onderwijs dat in toenemende mate een technisch of "management" karakter krijgt, ten nadele van de interdisciplinaire algemeen vormende vakken. Imaginatie wordt voornamelijk bekroond indien ze rendabel kan gemaakt worden. Wijsheid wordt minder of nauwelijks geprezen.

In de socialistische landen was de zin voor wetenschap en kennis ongetwijfeld aanwezig. Imaginatie was eerder gevaarlijk terrein. Bureaucratische structuren fnuikten goeddeels zowel het ene als het andere.

Ook het onderwijs faalde, zowel in de USSR als in de andere socialistische landen. Na tientallen jaren socialistisch onderwijs op alle niveaus, blijft er van de aangekondigde nieuwe "sovjetmens" niets over. De psychische ontredde in Rusland is wellicht nooit zo groot geweest als na de val van het sovjetsysteem. Ondanks de grote belangstelling op school voor geschiedenis en wetenschappelijke vakken zoals biologie en fysica, in principe gegeven vanuit het standpunt van de materialistische dialectiek, werd het operant gedrag van de sovjetmens erdoor nauwelijks beïnvloed.

De verklaring is wellicht van biologische oorsprong. Van beneden naar boven kan het zenuwstelsel van de mens geschetst worden als volgt: het instinctief gedrag (dat niets leert), de klassieke conditionering (Pavlov), de operante conditionering (waarbij het individu zelf gevonden daden verricht die een beloning of bestraffing zouden kunnen medebrengen) en het intelligent gedrag (dat ontstaat in de neocortex).

De feiten tonen aan dat veranderingen in de intelligente component van het gedrag van de mens

vaak geen invloed hebben op het operant gedrag. Hij blijft in belangrijke mate handelen onder invloed van zijn limbisch systeem en voornamelijk van zijn ongebreidelde streven naar macht dat botst op de maatschappelijke structuren en de hiermede gepaard gaande hiërarchieën, mogelijk in belangrijker mate in de vroegere socialistische dan in de kapitalistische landen. De genen passen zich slechts aan na ettelijke (wellicht meer dan honderd) generaties.

De ongebreidelde machtsaandrift in een kapitalistisch verband brengt uiteraard problemen mede die tot een catastrofe kunnen leiden. Vermeld dienen o.a. de wereldbevolkingsexplosie, de bevuilding van de atmosfeer, de verandering van het klimaat, de toekomstige kennis van de wisselwerking tussen de genen en het milieu om een menselijk wezen te produceren, de macht van de grote (multinationale) ondernemingen voornamelijk behorende tot de financiële en de energiesector.

E.O.Wilson rekent erop dat de ethiek hierin verandering zal brengen.³² Ook rector B.Van Camp, in zijn toespraak bij de opening van de VUB in oktober jl., rekent op de ethiek om misbruiken o.m. in verband met de jongste genenontdekkingen te vermijden.

De ethiek kan voorzeker bepaalde misbruiken mede helpen beperken. Een fundamentele verandering lijkt echter maar mogelijk mits een aanpassing van de maatschappij.

Te allen prijze dient de macht van bepaalde individuen ingeperkt en dat kan maar gebeuren door structurele veranderingen aan het kapitalistisch stelsel.

Alhoewel een zeker scepticisme begrijpelijk is, mede ingevolge voorgaande beschouwingen, worden toch enige belangrijk geachte hervormingen, o.m. rekening houdend met de Belgische context, zeer beknopt naar voor gebracht.

7. ENIGE VOORSTELLEN TER BEKNOTTING VAN DE HOOFDDRIJFVEREN VAN HET MENSELIJK HANDELEN

Uitgaande van de onderstelling dat regelen, zoals de mensenrechten goedgekeurd door de Organisatie van de Verenigde Naties, algemeen aanvaard worden, zouden de volgende voorstellen ter overweging kunnen genomen worden:

Op politiek vlak:

- streven naar de invoering van een parlementair stelsel in alle economisch voldoende ontwikkelde landen;

- verbod aan de politieke partijen giften van personen of ondernemingen te aanvaarden;
- de Overheid verstrekt subsidies aan de politieke partijen en controleert hun uitgaven;³³
- op internationaal vlak dient o.m. de bevoegdheid van de Organisatie van de Verenigde Naties uitgebreid tot de effectieve verdediging van de mensenrechten in de wereld, met mogelijkheid te dien einde zelf met haar eigen militaire organisatie, gefinancierd door alle deelnemende landen, tussenbeide te komen.

Op sociaal vlak: mede rekening houdend met de toename van het aantal "groene" senioren van meer dan 65 jaar:

- afschaffing van de wettelijk bepaalde pensioengerechtigde leeftijdsgrenzen; naar keuze van de werknemer, doch met het akkoord van de werkgever, mogelijkheid om aan de slag te blijven na 60 of 65 jaar;
- spreiding van het totaal aantal (tendentieel dalende) te presteren arbeidsuren over een langere veeleer dan over een kortere loopbaan;³⁴
- financiering van de sociale verzekeringspensioenen door middel van omslag en collectieve fondsvorming.³⁵

Op economisch vlak:

- vrije concurrentie, maar met deelneming van een sterke en efficiënte gesocialiseerde (geen etatistische) sector in essentiële sectoren (inz. de financiële en de energiesector);
- belangrijke ondernemingen dienen niet uitsluitend geleid door vertegenwoordigers van het kapitaal, maar ook door de personeelsleden en de consumenten van de ondernemingen;
- de na te streven hoofddoelstellingen moeten in hiertoe democratisch samengestelde organen op Europees vlak worden bepaald.

Op educatief vlak:

- alleen de onderwijsnetten en andere educatieve verenigingen (o.m. jeugdbewegingen) die open staan voor verscheidene levensbeschouwingen komen voor subsidiëring in aanmerking.

Op R. en D. vlak:

- vooral in België, grotere inspanning inzake fundamenteel onderzoek;
- financiering op Europees niveau van een programma ter neutralisering van de kernafval, veeleer dan uiteindelijk dure alternatieve energie (windmolens in zee e.d.) te bekostigen die slechts marginaal in de nodige energie kunnen voorzien;³⁶
- stimulering van het interdisciplinair onderzoek (E.O.Wilson "consiliëntie"),

voornamelijk tussen de sociale wetenschappen onderling en deze met de biologie en de neuropsychologie in het bijzonder.

Op ecologisch vlak:

- zelfs indien de economische expansie hierdoor deels wordt afgeremd, geleidelijke doch snelle afbouw van de milieubevuiling;
- stimulering van de geboortebeperving op mondiaal vlak.

Op het vlak van de genetica:

- geen wijziging van de menselijke genoom, tenzij om ziekten of handicaps te vermijden.

Op het vlak van de ontwikkelingshulp:

- vooral technische en onderwijs hulp in de achtergebleven landen zelf, veeleer dan de toenemende opvang van "asielzoekers".

Deze opsomming is uiteraard niet volledig. Zij kan bovendien wegens haar beknoptheid aanleiding geven tot misverstanden. De bestrijding van de macht van bepaalde individuen of groepen mag geen uitholling van ieder gezag ten gevolge hebben. Toch lijkt het vast te staan dat, rekening houdend met de fundamentele neigingen in de mens, indien geen regulerende maatregelen worden genomen in voormelde of gelijkaardige zin, het kapitalisme het mensdom naar de afgrond zal brengen.

NOTEN

1. von Hayek, A. (1978), *Philosophy, Politics, Economy and the History of Ideas*, London.
2. Frantzen, P. (1991), "Historisch materialisme en persoonlijke vrijheid" in: *Nieuw Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel*, jaargang 4, nr 2.
3. Marx, K. en Engels, F. (1932), *Die deutsche Ideologie*, Moskou.
4. The Soviet School (1958), *Educational Works in ten Volumes*, vol.2, Progress Publishers, Moscow, pp.198-199.
5. Lenin, V. A. *Great Beginning* (1977), coll. works, vol.29, Moskou, p.52.
6. Kornilov, K.N. (1923), *All Russia Psychoneurological Congress*, January 10-15; Budilowa, J.A. (1975), *Philosophische Probleme in der sowjetischen Psychologie*, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
7. Anokhine, P. (1975), *Biologie et neurophysiologie du réflexe conditionné*, Éd. de Moscou.
8. Costa, A.M. (1977), *Psychologie soviétique*, Payot, Paris, p. 150 en volg. De tussen haakjes vermelde auteurs, die wel alle vermelde principes aanvaardden, hebben meer bepaald een of meerdere van de bedoelde principes toegelicht.
9. Gorbatsjev, M. (1987), *Perestroïka, vues neuves sur notre pays et le monde*, Flammarion, Paris.
10. De Man, H. (1929), *De Psychologie van het Socialisme*, Van Loghum Slaterus, Uitgeversmaatschappij, Arnhem, pp.25/26.
11. Maddox, J. (1999), *What remains to be discovered*, vert. Patty Adelaar, Contact, Amsterdam/Antwerpen, pp.237/238.
12. Vroon, P. (1992), *Wolfsklem. De evolutie van het menselijk gedrag*, Ambo/Baarn, p.109.
13. Laborit, H. (1986), *La nouvelle grille*, Robert Laffont, p. 95.
14. Laborit, H., Op.cit., pp.200/201.
15. Jacob, F. (1970), *La logique du vivant*, Gallimard, Paris.
16. Darwin, Ch. (1964), *On the Origin of Species by Natural Selection*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
17. Dauchin, A. (1998), "La mémoire des efforts passés" in : *La Recherche*, nr 310, juin, p. 111.
18. Wilson, E.O. (1998), *Consilience. The unity of Knowledge*, vert.J. Tazelaar, Contact, Amsterdam/Antwerpen, p.232 en volg.
19. Wilson, E.O., Op.cit., p. 241.
20. Frantzen, P. (1995) "Het nieuw academisme" in: *Kunst en Cultuur*, 28ste jaargang, februari.
21. Wilson, E.O., Op. cit., p.197.
22. Vroon, P. (1989), *Tranen van de Krokodil*, Ambo Baarn, p.254.
23. Gould, S.J. (1995), *Dinosaur in a Haystack*, Cron Trade Paperbacks, New York, p. 326.
24. Maddox, J., Op. cit., p. 210.
25. Hamilton, W.D. (1971), "The Genetical Evolution of Social Behavior, I and II" in: G. Williams (ed.), *Group Selection*, Aldine, Chicago, pp.23-43 en 44-89.
26. Axelrod, R. (1984), *The Evolution of Cooperation*, Basic books, New York.
27. Petrovsky, A.V. (1985), *Studies in Psychology*, Progress Publishers, Moscow, p.148.
28. Laborit, H. (1976), *Éloge de la fuite*, Gallimard, Paris, p. 68.
29. Laborit, H., Ibidem, p. 139.
30. Quack, H.P.G. (1921), *De Socialisten, Personen en Stelsels*, 6 dln, P. N. Van Kampen en Zoon, Amsterdam.
31. Laborit, H. (1986), *La nouvelle grille*, op. cit., p. 166.
32. Wilson, E.O., Op cit., p. 293 en volg.
33. De jongste presidentsverkiezingen in de VSA kostten 6 ... 7 miljard dollars aan de kandidaten.
34. Cohen, D. (1993), *Les gènes de l'espoir*, Robert Laffont, Paris, pp. 256/257.
35. Frantzen, P. (1960), *De Financiën van de Sociale Verzekering in de Economische Kringloop*, Ontwikkeling, Antwerpen.
36. National Research Council (1996), *Nuclear Waste: Technologies for Separation and Transmutations*, National Academy Press, Washington D.C.